

Politisering av religion i norske kommuner?

En undersøkelse av religionens rolle i lokale feiringer

Pål Ketil Botvar

KIFO Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning.

I denne artikkelen ser jeg nærmere på hvordan kommunene forholder seg til religion som politisk tema. Utviklingen av et multikulturelt samfunn fører til at religion får en mer sentral plass på den offentlige arena. De siste årene har religion også blitt tema for offentlig politikk på lokalt nivå. Det dreier seg for eksempel om etablering av rom og bygninger hvor religiøse grupper kan avholde sine seremonier. Spørsmålet om skolebarn kan delta på gudstjenester i skoletiden, er et annet omstridt tema. I denne artikkelen vil jeg se nærmere på hvordan representanter for kommunen forholder seg til religion i forbindelse med lokale feiringer. Datamaterialet tar utgangspunkt i hvordan den norske nasjonaldagen (17. mai) markeres på kommunalt nivå og hvordan kommunen forholder seg til ulike religiøse aktører.

Innledning

I et post-sekulært samfunn er det ikke lenger legitimt å hevde at religion vil forsvinne fra den offentlige arena. Teoretikere som Jürgen Habermas og Jose Casanova påstår at religion har gjenoppstått på den offentlige arena og at dette kan være positivt for den generelle samfunnsdebatten (Casanova 1994, Habermas 2006). I sin analyse skiller Casanova mellom den politiske delen av offentligheten og den sivile. Han mener religion først og fremst bør holde seg til sivilsamfunnet og ikke blande seg inn i politikken. I de nordiske velferdsstatene samarbeider myndighetene med frivillige organisasjoner om produksjon av tjenester. Det er ofte vanskelig å trekke et skarpt skille mellom den politiske og den sivile sfæren. Politikere kan oppfatte dette som en mulighet like mye som et problem. I denne artikkelen skal jeg undersøke

hvordan kommunene håndterer spørsmål som har med religion å gjøre. Eksempelet er religionens rolle i kommunale feiringer.

Religion kan både være en samlende og en splittende kraft. Et interessant eksempel er det som skjedde etter at Norge opplevde en terrorhandling 22. juli 2011. I den nasjonale sorgen som fulgte etter at Anders Behring Breivik drepte 77 personer i Oslo og på Utøya, ble kirkene samlingssteder. Den norske kirkes prester fungerte som kontaktledd mellom kommunale og frivillige aktører (Høeg 2013).¹ Oslo domkirke fikk en spesiell rolle på grunn av sin nærhet til ulykkesstedet. Kirken hadde i 2011 ca. 1,5 millioner besøk – en mangedobling i forhold til tidligere år (*Aftenposten* 10.05.12). På landsplan la 12 prosent av befolkningen ned blomster og tente lys utenfor eller inne i kirkene, mens det tilsvarende tallet for Oslo-området var 20 prosent (Botvar 2013, 29). Også representanter for ikke-kristne religioner deltok i de kirkelige markeringene. Muslimske ledere takket Den norske kirke for at dørene ble holdt åpne for de sørgende.

Selv om kirkene fikk mye ros for sin innsats etter terroren var det også en del som reagerte negativt på at religion ble en del av markeringene. Det ble en offentlig debatt om Den norske kirkes rolle ved nasjonale kriser og markeringer. Noen hevdet at Den norske kirke var for dominerende og at andre religioner og livssyn kom i skyggen. Regjeringen fikk kritikk fordi statsråder deltok på gudstjenester og dermed bidro til å understreke Den norske kirkes posisjon som majoritetskirke. Representanter for regjeringen hevdet på sin side at folket oppsøkte kirkene og at regjeringen valgte å følge folket i den situasjonen som var oppstått (Aagedal 2013, 105). Da minnehandlingene etter 22. juli fant sted var Den norske kirke fortsatt en statskirke. Knappt et år senere, våren 2012, vedtok Stortinget en grunnlovsendring som innebar et skille mellom stat og kirke. Likevel fikk Den norske kirke

en sentral plass ved årsmarkeringen av 22. juli i 2012 (som var en søndag).

På nyåret 2013 la et offentlig utvalg frem en utredning med forslag til en ny religionspolitikk.² Utvalget tok blant annet opp spørsmålet om Den norske kirkes rolle ved offentlige markeringer. Det ble understreket at nasjonale markeringer ved høytid, sorg eller krise er et offentlig ansvar som ikke skal delegeres til et enkelt trossamfunn. Utvalget anbefalte både stat og kommuner å forberede multikulturelle markeringer ved slike situasjoner (NOU 2013: 1, 25). I sine anbefalinger går utvalget inn for å behandle alle tros- og livssynssamfunn likt og redusere Den norske kirkes dominans. Flere av forslagene berører den lokale politikken. Det gjelder forslag knyttet til organisering av gravferder, bygging av seremonirom, bruk av religiøs bekledning, skolegudstjenester og kirkens rolle i feiring og markeringer. Forslagene har foreløpig ikke blitt implementert i praktisk politikk.

Politisering av religion?

Det er vanlig å definere politikk som striden om hvordan knappe goder skal fordeles i et samfunn. Innenfor politikken brukes makt for å løse konflikter som knytter seg til slik fordeling av goder. I snever forstand handler politikk om hvordan man kommer fram til offentlige vedtak. I bredere forstand handler det om hvordan makt benyttes av ulike aktører for å få gjennomslag for sine interesser og ønsker.

Religion blir vanligvis ikke sett på som et gode det er knapphet på. Enhver kan ha et religiøst livssyn uten at det går ut over andres mulighet til også å ha det. Noen vil imidlertid oppleve sitt livssyn som krenket av at andres livssyn blir for påtrengende og synlig. Dessuten trenger religiøs virksomhet økonomiske midler som også kunne vært brukt til andre formål.

I norske kommuner diskuteres religion forholdsvis sjelden på politisk nivå. Temaet kommer opp i forbindelse med budsjettarbeidet og de årlige overføringene fra kommunene til Den norske kirke lokalt. Kommunene må forholde seg til eksisterende lover og avtaler og har begrenset handlingsrom når det gjelder hvor mye penger som skal overføres til kirkene. Men religion kan også komme opp når en bestemt religiøs retning får oppmerksomhet i lokalsamfunnet. Det oppstår lett konflikt når religion blir en synlig del av det offentlige rom.

De siste årene har det vært en del medieoppslag som viser at religion kan bli et lokalpolitisk tema. Sakene som har blitt kjent via media handler om religiøse bygg, seremonirom for ulike religioner, gudstjenester i skoletiden, samt presters og kirkers rolle i lokale markeringer. Dette er i stor grad de samme temaene som man er opptatt av på nasjonalt nivå. Det dreier seg om saker der religion blir

konkret og synlig. Denne typen medieoppslag kan tyde på at religion er blitt et lokalt stridsspørsmål. Men det er vanskelig å fastslå omfanget av slike saker ut fra oppslag i media. Mediene skriver om det som er preget av konflikt og uenighet. Dermed bidrar de til å forsterke eksisterende motsetninger.

Jose Casanova (1994) hevder at religion og politikk er blitt mer sammenvevd enn før. Religionens økende synlighet henger, ifølge ham, sammen med at religiøse ledere aktivt forsøker å motvirke sekularisering og religiøs privatisering. I sin bok *"Public religions in the modern world"* (1994) uttrykker Casanova seg positivt om religionens rolle i sivilsamfunnet, men er samtidig kritisk til religion i politisk sammenheng. Han nevner statskirkesystemer, religiøse partier og statlige overføringer til religiøse organisasjoner som eksempel på en sammenblanding som kan være demokratisk problematisk. Alle de nevnte forholdene er velkjente fra et nordisk ståsted. Norge hadde for noen år siden en statsminister fra Kristelig Folkeparti, som til og med var teolog og prest.³ Det norske demokratiet var likevel ikke truet. Ut fra en nordisk kontekst kan man være kritisk til Casanovas holdning til religiøse innslag i politikken. Religion preger ikke norsk og nordisk politikk til hverdags, men det er likevel mulig å finne eksempler på tydelige koblinger mellom religion og politikk.

James Beckford (2010) har kritisert Casanova og andre for å overdrive religionens rolle i offentligheten. I følge Beckford er det ikke nytt at religion er til stede i politikk og samfunnsliv. Dette har lenge vært situasjonen både i Storbritannia og de nordiske landene. Han hevder at når religion opptrer i politikken er det ofte fordi politikerne ønsker å bruke religion for å oppnå egne politiske mål. Som eksempel nevner han samrådsmøter mellom regjeringen og trossamfunnene, der målet har vært å håndtere mangfold og sosiale utfordringer (Beckford 2010, 126).

Også David Voas and Rodney Ling (2010) er kritiske til påstanden om at religion har fått en viktigere samfunnsrolle. Religionens økende synlighet ser de i sammenheng med sekularisering og skepsis til religion. Voas og Ling mener at når religion blir politisert og fører til politisk konflikt, er det et utslag av at den er blitt et kontroversielt fenomen i samfunnet. Framveksten av anti-religiøse grupper er en del av dette bildet. Dermed heller de kaldt vann i blodet på dem som håper at religion skal få en renessanse. De hevder polemisk at religiøse ledere snart vil ønske seg tilbake til tiden da religion var mindre synlig og dermed mindre utsatt for offentlighetens kritiske søkelys (Voas og Ling 2010, 84).

Det finnes i de nordiske landene mange eksempler på at offentlige instanser og frivillige organisasjoner, herunder religiøse, samarbeider om velferdstjenester til befolkningen. Dette samarbeidet er ikke problemfritt. Men

frivillige organisasjoner og staten har en felles interesse av å begrense markedets innflytelse i velferdssektoren. De frivillige organisasjonene nyter godt av statlig støtte, mens det offentlige oppnår mer effektive velferdstjenester. Er dette samspillet mellom det offentlige og religiøse aktører i sivilsamfunnet i ferd med å endres? Bruker religiøse grupper det offentlige rom bevisst for å øke sin innflytelse i samfunnet? Eller er det slik at politikere benytter seg mer og mer av religion for å oppnå sine politiske mål?

I de nordiske land har man lenge hatt politiske partier med et eksplisitt kristent fundament. Slike kristelige partier har ikke oppnådd stor velgerstøtte, men gjennom sin strategiske posisjon i det politiske sentrum har de kunnet påvirke flere politiske saker. I norsk sammenheng kan man anta at religion oftere blir en del av politikken i kommuner der Kristelig Folkeparti har en sterk stilling. De siste årene har også høyre-populistiske partier i nordiske land forsøkt å trekke til seg kristne velgergrupper ved å spille på frykt for muslimsk innvandring. Tradisjonelt har borgerlige partier vært mer positive til kirke og kristendom enn partier på venstresiden. Sosialdemokratiske partier har imidlertid kvittet seg med mye av sin tidligere ideologiske motstand mot kirke og religion. En kan likevel argumentere med at kommuner preget av borgerlige partier har en annen holdning til religion enn kommuner der sosialistene er i flertall.

I det følgende skal jeg se nærmere på hvordan religion gjør seg gjeldende i kommunale feiringer og undersøke om dette henger sammen med partipolitiske forhold. I og med at alle kommuner har egne arrangementer på nasjonaldagen (17. mai) gir dette en unik mulighet for komparative studier av forholdet mellom religion og lokalpolitikk.

Kommunal feiring av nasjonaldagen

Nasjonale feiringer er ofte også lokale feiringer. Den norske nasjonaldagen feires i tilknytning til nasjonale institusjoner i hovedstaden. Kongen og stortingets president er sentrale i det som foregår i Oslo 17. mai. Samtidig har alle Norges 429 kommuner sin egen feiring.

Den norske nasjonaldagen skiller seg fra tilsvarende feiringer i Danmark og Sverige, ved sin store folkelige tilslutning. Et flertall av den norske befolkning deltar i offentlige markeringer. I tillegg feirer mange dagen med private sammenkomster. Den danske grunnlovsdagen 5. juni samler først og fremst de politiske partiene og deres medlemmer til politiske møter. Den svenske nasjonaldagen 6. juni har mindre politisk preg og har over tid nærmet seg den norske feiringen, selv om betydelig færre deltar (Botvar, Holberg og Aagedal 2013). Jeg skal se nærmere på i hvilken grad og på hvilken måte religion blir aktualisert i forbindelse med lokale feiringer av

nasjonaldagen. Sommeren 2012 gjennomførte KIFO en spørreundersøkelse til kommunenes kulturansvarlige om nasjonaldagsfeiringen samme år (17. mai 2012). Denne undersøkelsen utgjør vårt hovedmateriale.⁴

Organisering av feiringen

Kommunestyret har ansvar for at det etableres en komité som planlegger og koordinerer samarbeidet mellom offentlige, frivillige og kommersielle aktører i forbindelse med det lokale arrangementet. Komiteen settes sammen av politikere og representanter fra kulturlivet, skolene og frivillige organisasjoner på barne- og ungdomsfeltet. Et flertall av komité-lederne er kommunalt ansatte. Rundt en femtedel representerer et politisk parti. Komiteens ledere er som regel knyttet til kommunens administrasjon eller politiske organer. Dette gjelder ofte også de øvrige medlemmene av komiteen. Kommunens kulturkontor fungerer gjerne som sekretær og et bindeledd mellom komiteen og kommunestyret.

I spørreundersøkelsen kommer det fram at viktige hensyn ved etableringen av en 17. mai-komité er at frivillige organisasjoner, skoler og politiske partier blir representert. Kjønn og geografi er også med i vurderingen når komiteen settes sammen. I rundt en fjerdedel av kommunene er det stort sett de samme menneskene som utgjør komiteen fra år til år. I 79 prosent av kommunene oppgis det at "komiteen utformer programmet uavhengig av kommunens ledelse". Dette tyder på stor grad av frihet. Samtidig er altså kommunen vanligvis representert i komiteen gjennom politikere og administrativt personale.

Ofte brukes betegnelsen "hovedkomiteen" fordi det også finnes 17. mai-komiteer i tilknytning til den enkelte barneskole. 20 prosent av kommunene har bare én barneskole og dermed en komité. Det vanlige er imidlertid at kommunen har mellom fem og 10 grunnskoler.⁵ Skolebarn og lærere er sentrale i arrangementene og det lokale programmet foregår på skolens område. Skolens 17. mai komiteer velges vanligvis blant foreldre fra et bestemt klassetrinn (4. eller 5. klasse).

Nasjonaldagsfeiringen er et eksempel på samarbeid mellom kommunen og sivilsamfunnet. Kommunen har ansvar for at det lages et felles program med folketog, taler og appeller, salg av mat og underholdning. De frivillige organisasjonene driver mange av tiltakene, mens kommunene har rollen som koordinator og tilrettelegger. Både kommersielle, ideelle og offentlige instanser bidrar i arrangementet. Kommunens ordfører deltar, mens representanter for frivillige organisasjoner kan holde tale for dagen. Nedenfor presenteres 17. mai-programmet for Oppegård kommune – en kommune med 26.000 innbyggere på det sentrale Østlandet. Kommunen styres av det konservative partiet Høyre.⁶

Kl. 08.00 Flagghaising i sentrum ved 1. Kolbotn speidergruppe av Norsk Speider Forbund. Kolbotnkoret synger. Kl. 08.30 Bekransning av krigsminnesmerket utenfor Rådhuset. Tale for dagen v/ Gunnar Melgaard. Kolbotnkoret

synger og Kolbotn Pike- og Guttemusikkorps spiller.

Kl. 08.00-10.15 Flagghaising ved de tre sykehjemmene Bjørkås og Høyås, skolekorpene spiller, Kolbotnkoret synger

Hovedtoget

Kl. 11.00 Avmarsj fra krysset Skiveien/Sønsterudveien til rådhuset/kulturhuset

Hovedtogets rekkefølge:

Speiderne med flaggborg, Kommunestyret, Flåtestad skole (10 år) m/ Oppegård janitsjar, Østli skole m/ Oppegård skolemusikkorps, Vassbonn skole m/ Kolbotn-Garden, Ingieråsen skole m/ Kolbotn konsertorkester, Kolbotn skole m/ Kolbotn Pike- og Guttemusikkorps, Sofiemyrtoppen skole m/ Sofiemyr skolekorps, Tårnåsen/Hellerasten skoler m/ Tårnåsen skolekorps

Hovedarrangementet i sentrum:

Ved rådhuset fra ca. kl. 12.00

- Fanfare • Ordfører Ildri Eidem Løvaas ønsker velkommen • "Ja, vi elsker" • Dagens tale ved sokneprest Dag Høyem, Kolbotn menighet

- "Det går et festtog gjennom landet" • "Gud signe vårt dyre fedreland" • Sang ved musikalensemblet Scenario

Speaker: Gaute Tangen

Kl. 12. Russetoget

Kl. 18.14-20.14 Skumparty med DJ på Jan Baalsruds plass⁷

Programmet for Oppegårds hovedarrangement er typisk for 17. mai. Dagen starter med flagghaising ved institusjoner i kommunen, med innslag av speidere og kor. Deretter legges det ned krans ved et minnesmerke fra Den andre verdenskrig. Talen ved bekransningen holdes i dette tilfellet av en aktiv politiker, som tidligere har vært ordfører i kommunen. Både taler ved bekransningen, ordfører og speaker representerer partiet Høyre.⁸ Etter flagghaising ved sykehjemmene går folketog fra fotballbanen til rådhuset. Her deltar alle korpene. Ordføreren ønsker velkommen og overlater ordet til soknepresten i sentrumssoknet. Det er ikke vanlig at presten holder tale for dagen. Men i 2014 feires 200-årsdagen for den norske grunnloven. Valget av utsendinger til den grunnlovgivende forsamlingen skjedde i kirkene. Dette nevner ordføreren som begrunnelse for at soknepresten er utpekt til hovedtaler. Etter talen synges to sanger, hvorav den ene er en salme. Arrangementet ved rådhuset avsluttes med korsang. Deretter blir feiringen mer uformell og underholdningspreget. I russetoget kjører elever som nettopp

er ferdig med treårig videregående skole, fargerike busser gjennom sentrumsområdet ledsaget av høy musikk. Siden det er grunnlovsjubileum avsluttes arrangementet med skumparty for ungdom fra kl. 18.14 til 20.14!

De ti barneskolene i kommunen har egne arrangementer, som delvis faller sammen med hovedarrangementet. De fleste har eget arrangement fra kl. 8 til 10 og deretter fra klokken 14 til 16, etter at de har deltatt i kommunens fellesarrangement. Den av kommunenes barneskoler som ligger lengst unna sentrum har sitt eget tog parallelt med sentrumstoget. Dette er et kontroversielt og tilbakevendende diskusjonstema. I en av kommunenes fire kirkebygg avholdes gudstjeneste kl. 14.00. Gudstjenesten er svakere besøkt enn en vanlig søndagsmesse.

Når man tar for seg 17. mai-feiringen i Oppegård kommune 2014 er det nærliggende å trekke inn begrepet "sivilreligion". Det er flere religiøse innslag i feiringen av nasjonaldagen. Presten holder hovedtalen og nevner Gud flere ganger i sin tale. Man synger nasjonalsangen og en salme. Religion og nasjon kobles sammen på en måte som gjør det til et sivilreligiøst fenomen (Bellah 1967; Warburg, Larsen og Schütze 2013). Det sivilreligiøse preget varierer fra år til år og fra sted til sted. Det er uvanlig at det er presten som holder tale ved rådhuset. Gudstjenesten på 17. mai holdes vanligvis etter at hovedarrangementet er ferdig. Jeg er ikke her opptatt av å vurdere om de lokale arrangementene kan betegnes sivilreligion eller ikke. I stedet undersøker jeg i hvilken grad religion blir politisert og et konflikttema i tilknytning til feiringen. I Oppegård kommune ble prestens deltakelse begrunnet med kirkens rolle i 1814. Dette var et legitimt argument som ikke førte til noen diskusjon lokalt. Det vil være vanskeligere å begrunne et slikt valg i 2015. I det følgende skal jeg se på religionens rolle i kommunale feiringer slik det kommer til uttrykk i kommuneundersøkelsen. Jeg tar for meg gudstjenestenes plass og ser på prestens rolle i feiringen. Til slutt undersøker jeg hvordan religion i feiringen henger sammen med partipolitiske forhold i kommunene.

Kirkenes og prestenes rolle

Gudstjenester i forbindelse med nasjonaldagen kan være et kontroversielt tema. De siste årene har det noen steder vært strid om plassering av gudstjenesten i forhold til folketoget. I tettstedet Kråkstad i Ski kommune har toget pleid å gå fra skolen til kirken og tilbake igjen. Underveis har det vært avholdt gudstjeneste. Kirken har ikke hatt plass til alle, og alle har heller ikke ønsket å delta på gudstjenesten. Dermed har toget blitt splittet ved at noen går inn til gudstjeneste, mens andre venter utenfor. Dette har blitt sett på som problematisk. Spenningen ble trappet opp da ungdommer fra Human-Etisk Forbund

dukket opp på feiringen i 2011 og serverte boller og saft til dem som ikke gikk inn i kirken. Ungdommene som kom fra Oslo, ble sett på som et fremmedelement i den lokale feiringen. Saken har vært diskutert i kommunestyret. Et forslag fra partiet Sosialistisk Venstreparti (SV) og Venstre (sosialliberalt) om at ”religiøse og livssynsmessige arrangement ikke skal være en del av barnetogene”, ble nedstemt av de andre partiene (Aagedal 2014). Lokalt fant man fram til en løsning som går ut på at de som ikke vil være med på gudstjenesten får tilbud om et alternativt arrangement i form av et historisk foredrag i stallen ved siden av kirken (Fri Tanke 15.5.2014). Kråkstad har dermed fortsatt å ha gudstjeneste som et innslag i det lokale programmet.

Tabell 1. Foregår deler av den felles offentlige feiringen på steder knyttet til Den norske kirke?* (N=204)

	Antall ganger nevnt	Prosent av kommunene
Nei	14	7
Gudstjeneste del av feiring	146	72
Arrangement på kirkebakken	29	14
Toget starter / slutter ved kirke	84	41
Markering på kirkegården	91	45
Annet	17	8
Sum	381	187

*Flere svar mulig

Av tabellen ovenfor fremgår det at kirkene (Dnk) spiller en betydelig rolle i 17. mai-programmet. I 72 prosent av kommunene er gudstjenester en del av det offisielle programmet. Det vanlige er at en av kommunens kirker avholder gudstjeneste før eller etter toget. En optelling av avisannonser viser at en av tre kirker har gudstjeneste 17. mai (Botvar og Holberg 2012). Det er ikke stor oppslutning om kirkene på nasjonaldagen. Spørreundersøkelser blant befolkningen viser at omkring 7 prosent deltar på en gudstjeneste 17. mai.⁹ Dette tilsvarer omtrent andelen som går minst månedlig til kirke.

I nesten alle kommuner er det markeringer på kirkegården. Det dreier seg gjerne om kransnedleggelse på en grav for personer som mistet livet under den andre verdenskrig. I en del tilfeller holder presten minnetale.

Det er ganske vanlig at toget starter eller stopper ved en kirke (41 prosent). Det betyr imidlertid ikke at gudstjenesten er en integrert del av arrangementet. Vanligvis avholdes gudstjenester like før eller etter arrangementet og bare i noen få tilfeller inngår gudstjenesten i togets rute, slik tilfellet er i Kråkstad. I materialet er det ingen statistisk sammenheng mellom ”gudstjenester” og at ”toget starter/slutter ved kirke”. Dette tyder på at kirken

velges som et naturlig sted å starte eller avslutte toget i en del små kommuner, uten at det dermed er tilknyttet noe kirkelig arrangement.

I de tilfeller hvor gudstjenesten oppleves som et problematisk og påtrengende innslag i feiringen har dette gjerne ført til oppslag i nasjonale medier, slik tilfellet var i Kråkstad. Undersøkelsen vår sier ikke direkte hvor vanlig det er at 17. mai-toget går inn i en kirke. Et sted i Nannestad kommune starter toget med en gudstjeneste i kirken før man marsjerer videre derfra. Dette har tilsynelatende ikke ført til noen konflikt lokalt. Der det er en innarbeidet tradisjon å ha gudstjeneste i tilknytning til toget, og det ikke finnes noen alternativ rute, blir ikke denne koblingen mellom kirke og tog nødvendigvis problematisert i lokalsamfunnet.¹⁰

I 14 prosent av kommunene foregår deler av arrangementet på kirkebakken, det vil si foran inngangen til kirken. Dette innebærer som regel at presten har en rolle i feiringen. Det er bare i en tredel av kommunene, der toget starter eller slutter ved en kirke, at et arrangement på kirkebakken inngår som en del av den offisielle feiringen. Dette er mer utbredt i små enn i store kommuner. I Siggerud i Ski kommune ble det stilt spørsmål ved at toget stanset foran kirken og presten holdt en appell. En periode nektet en del av lokalbefolkningen å gå opp til kirkebakken og ble stående igjen for å vente på at toget skulle gå videre fra kirken. Dette opphørte imidlertid etter et par år og presten fortsatte å holde appell foran kirkebygget.¹¹ Vi kan anta at det er blitt mindre vanlig å ha et arrangement foran kirkene 17. mai. På spørsmål svarer bare 7 prosent av kultursjefene at religionens rolle i feiringen har endret seg i løpet av de siste 5 årene. De åpne svarene tyder på at det handler om at gudstjenesten er flyttet ut av toget og at deltakelsen ikke lenger fremstår som obligatorisk. Bruk av gudstjenester fremstår ikke som noe kontroversielt tema for 17. mai-komiteene. Det er bare i et mindretall av kommunene at hovedarrangementet foregår ved en kirke. I de tilfellene hvor dette skjer er det enten ikke noen som har tatt det opp som et problem, eller det finnes ingen naturlig alternativ rute for toget. I tilfeller hvor det har skjedd endringer på dette området, har gjerne gudstjenesten blitt flyttet ut av toget. Vår undersøkelse tyder på at lokale aktører aktivt har forsøkt å dempe konflikter knyttet til religion.

Vi har sett at presten har en formell rolle i den offentlige feiringen i enkelte kommuner. I nær halvparten av kommunene begynner eller slutter toget ved en kirke. Men bare i rundt regnet en tredel av disse tilfellene er det et eget arrangement ved kirken.

Prestene kan, som vi har sett, være aktive på ulike måter – i forbindelse med kransnedleggelse, gudstjenester eller andre typer taler og appeller. På direkte spørsmål

svarer 23 prosent av respondentene at presten(e) i deres kommune har en spesiell oppgave på 17. mai.¹² Dette er et langt lavere tall enn de kommunene som oppgir at en gudstjeneste er en del av feiringen. Det er mer vanlig at presten har spesielle oppgaver i store enn i små kommuner. Dette kan bety at det i store kommuner med flere prester er større mulighet for at en av dem er involvert i det offisielle arrangementet. Grunnen til at noen nevner det å forrette gudstjeneste som en ”spesiell” oppgave for en prest, kan være at gudstjenesten inngår som en del av det offisielle programmet.

Tabell 2. Har presten(e) i kommunen spesielle oppgaver knyttet til feiringen?

	Antall	Prosent
Ja	46	23
Nei	115	56
Vet ikke	43	21
Sum	204	100

Et åpent spørsmål om hvilke oppgaver presten har på 17. mai, viser at det dreier seg om å holde gudstjenester, komme med hilsener ved institusjoner (kommunale sykehjem), holde appell/tale eller være medlem av 17. mai-komiteen. Bare 2 prosent av kommunene nevner at presten holder hovedtalen for dagen, slik tilfellet var i Oppegård i 2014. Dette skjer altså meget sjelden og trenger dermed en begrunnelse. I det aktuelle tilfellet var utgangspunktet et historisk jubileum.

I undersøkelsen spurte vi også hvordan religiøse grupper i kommunen forholder seg til feiringen.¹³ 14 prosent av kommunene oppgir at religiøse grupper har egne feiringer utenom den offisielle. Bare 7 prosent oppgir at religiøse grupper har egne feiringer *parallelt* med fellesfeiringen. Dette tyder på at religiøse grupper i hovedsak slutter seg til den allmenne feiringen, men at noen i tillegg har eget arrangement om kvelden (for eksempel fest på bedehuset). At dette er mer vanlig på Sør- og Vestlandet enn ellers i landet, underbygger antakelsen om at det dreier seg om kristne, lavkirkelige grupper.

Vi spurte videre om det hadde vært konflikt knyttet til religiøse gruppers plass i 17. mai-feiringen. Spørsmålet kan både tolkes som å handle om konflikt omkring majoritetskirkens rolle i feiringen, som for eksempel om prester kan holde tale for dagen. Men det kan også handle om religiøse minoritetsgrupper som demonstrerer at de ikke vil være en del av den allmenne feiringen. I undersøkelsen er det bare 3 prosent av kommunene som svarer at det har vært konflikt knyttet til religiøse gruppers plass i 17. mai-feiringen de siste 5 årene. Selv om 6 prosent svarer ”vet ikke” på spørsmålet, er dette en klar indikasjon på

at religion i liten grad fører til konflikt med politiske overtoner. I de få tilfellene der det har vært konflikt, går det frem av svar i åpne rubrikker at det både kan handle om at kirken har for stor plass i programmet, men også om en protest mot svekkelse av kirkens rolle i feiringen.

Hvor mye betyr partipolitiske forhold?

Norske kommuner styres etter formannskapsprinsippet. Det betyr at alle partiene får plass i kommunenes ledende organ ut fra styrkeforhold i kommunestyret. Denne representasjonsmodellen bidrar til å begrense konfliktnivået og gjøre det lettere å finne fram til kompromisser. Konfliktnivået er generelt lavt i norske kommunestyre. Mye dreier seg om å gjennomføre lovpålagte oppgaver innenfor knappe budsjettammer. Det er sjelden rom for å drive symbolpolitikk og diskutere overordnede ideologiske spørsmål.

Likevel hender det at lokalpolitikere diskuterer religionens betydning i lokalsamfunnet. Det skjedde i forbindelse med 17. mai-feiringen i Kråkstad i Ski kommune. I vår undersøkelse har vi koblet sammen data om religionens plass i den kommunale 17. mai-feiringen og data om de politiske partiene. Vi ønsker å finne ut om måten religion kommer til uttrykk på henger sammen med partipolitiske forhold og om det dermed skjer en politisering av religion i kommunene.

Som tidligere nevnt kan det tenkes at partipolitiske konstellasjoner har betydning for hvordan lokale feiringer gjennomføres. Hvorvidt kommunene har sosialistisk eller borgerlig flertall og hvor stor innflytelse Kristelig Folkeparti (KrF) har, kan for eksempel spille inn. KrF og Fremskrittspartiet (Frp) er partier som på hver sin måte har vært interessert i å løfte fram religion som tema i politisk debatt. KrF har tradisjonelt kjempet for kristendommens plass i samfunnet. I dag fremstår partiet som talerør for religionsfrihet og religiøst mangfold. Frp har i flere tilfeller tatt opp religiøse spørsmål, med utgangspunkt i spenningen mellom kristendom og Islam. Arbeiderpartiet (AP) og Senterpartiet (SP) har støttet liberale former for religion og kristendom. Sosialistisk Venstreparti (SV) og Venstre har på sin side vært opptatt av ideen om en religionsnøytral stat. Høyre har de siste årene holdt en lav profil når det gjelder religiøse spørsmål, trolig fordi partiet ikke ønsker radikale endringer på feltet.

I 2011 gikk Høyre mest fram og Frp mest tilbake sammenliknet med forrige lokalvalg. På venstresiden økte AP noe, og SV gikk tilbake. For øvrig var det beskjedne endringer. AP er det største ordførerpartiet med 153 eller 36 prosent av ordførerne. Deretter følger Høyre (119), SP (87), KrF (17), Frp (11), Venstre (6) og SV (3). De resterende 33 kommunene har ordfører fra felleslister eller lokale lister. Forholdet mellom partiene er omtrent

det samme når det gjelder varaordførere. Men både FrP og KrF står sterkere her – med henholdsvis 48 og 37 varaordførere. Valget av ordfører og varaordfører speiler maktfordelingen i kommunestyret. Ordførers parti er en god indikator på hvor makten i kommunestyret ligger. Kristelig Folkeparti, som vi oppfatter som spesielt interessant i forhold til temaet religion og politikk, har varierende oppslutning. På landsplan fikk partiet 5, 6 prosent av stemmene. I kommunene varierer oppslutningen fra 0 (stilte ikke lister) til 36 prosent. I 17 kommuner har KrF over 20 prosents oppslutning. I og med at kommunenavnet var i datafilen kan vi legge inn data om ordførers parti og andel stemmer til Kristelig Folkeparti.

De politiske variablene har begrenset utslag på spørsmål om religion i lokale feiringer. 27 kommuner i utvalget vårt har enten ordfører eller varaordfører fra KrF. 21 prosent av disse hadde et fellesarrangement på kirkebakken 17. mai, mot 12 prosent i det øvrige utvalget. I 17 prosent av KrF-kommunene hadde presten spesielle oppgaver på nasjonaldagen, mot 12 prosent ellers. Når det gjelder gudstjeneste som en del av feiringen og folketog som starter/stopper ved kirken, er det liten forskjell mellom KrF-kommunene og de øvrige.

Det er heller ingen statistisk sammenheng mellom KrFs andel av stemmene ved kommunevalget og religionsvariablene (se tabell 3). Det er generelt svake sammenhenger mellom variabler som uttrykker politiske forhold i kommunene og religion i feiringen. I de 29 kommunene som rapporterer at de har hatt et arrangement på kirkebakken stemmer i gjennomsnitt 7 prosent av befolkningen på Kristelig Folkeparti. Dette er bare en noe høyere andel enn landsgjennomsnittet på 5,6.

Heller ikke en variabel som måler kommunens plassering på en skala fra ytterste venstre til ytterste høyre, gir klare utslag. Det tydeligste utslaget gjelder arrangement på kirkebakken. Kommuner, hvor de borgerlige partier har flertall, har oftere enn andre denne typen arrangementer. Sammenhengen er statistisk signifikant på 5 prosents nivå også etter at vi har kontrollert for kommunestørrelse.¹⁴

De fleste av sammenhengene i tabell 3 er svake og ikke statistisk signifikante. Det overordnede inntrykket er at politiske og geografiske forhold i liten grad er bestemmende for religionens rolle i feiringene. Hvorvidt en kommune er styrt av borgerlige eller sosialistiske partier slår i begrenset grad ut på religionens rolle i feiringene. Det er likevel noen sammenhenger som oppnår signifikans eller tilnærmet signifikans. Det dreier seg om arrangement på kirkebakken og kransnedleggelse på kirkegården. Det er disse to variablene som tydeligst fanger opp et innslag med eksplisitt og tydelig religiøst innhold.

Effekten av borgerlig styre på kransnedleggelse forsvinner imidlertid når vi kontrollerer for kommunestørrelse.

Kommunene har minst én representant i komiteene som fastsetter 17. mai-programmet. I henhold til tabellen ovenfor er eksplisitt religiøse innslag mer vanlig i borgerlig styrte kommuner enn i kommuner med ordfører fra de rød-grønne partiene. Vi merker oss også at sammenhengen mellom borgerlig styre og arrangement på kirkebakken fortsetter å være statistisk signifikant også etter kontroll for innbyggertall. Denne typen innslag er forøvrig mer vanlig i relativt store kommuner enn i små.¹⁵

Det er interessant at en slik sammenheng kan registreres i materialet. Vi kan imidlertid ikke, med utgangspunkt i det aktuelle materialet, fastslå at de politiske myndighetene aktivt påvirker feiringen i en slik retning. Både partifordelingen i kommunestyret og måten 17. mai feires på, reflekterer tradisjon og kultur på stedet. Likevel kan en tenke seg at det enkelte steder er en mer direkte sammenheng mellom de to faktorene. Borgerlig styrte kommuner er ofte avhengig av støtte fra Kristelig Folkeparti med sine religiøst orienterte velgere. Dette kan bidra til at det utvikles en politisk kultur med et ”vennligsinnet” forhold til kirkene på stedet. I Oppegård kommune, som er en av casene, har Høyre i mange år styrt med støtte fra Kristelig Folkeparti og utviklet nære relasjoner. Denne typen samarbeidsforhold spiller trolig inn på holdningen til å inkludere religiøse aktører i arrangementene.

Oppslutningen om Kristelig Folkeparti gir i liten grad utslag på religionsvariablene. Bare i forhold til spørsmålet om presten har en spesiell rolle i feiringen finner vi et positivt signifikant utslag. Sammenhengen er imidlertid ikke lenger signifikant når vi tar hensyn til kommunens innbyggertall.¹⁶

Innbyggertall gir signifikante utslag på to av religionsvariablene. Innslag på kirkebakken og på kirkegården er mer vanlig i relativt store enn i små kommuner. Mest vanlig er denne typen innslag i kommuner med mellom 10.000 og 20.000 innbyggere, mens kransnedleggelse er mest vanlig i kommuner med over 20.000 innbyggere. Effekten av kommunestørrelse holder seg etter kontroll for de politiske variablene.

Etter å ha kontrollert for geografi finner vi bare EN tydelig signifikant sammenheng mellom politiske forhold og religiøse innslag i feiringen. Det gjelder arrangement på kirkebakken, som viser seg å være mest vanlig i borgerlig styrte kommuner.

Avslutning

Flere fremstående forskere, deriblant Jürgen Habermas, mener at religion er på vei tilbake til den offentlige arena.

Tabell 3. Korrelasjon (Pearsons r) mellom kontekstuelle faktorer og mål på religion i lokale feiringer.(N=204)

	Gudstjeneste del av fellesfeiring	Arrangement på kirkebakken	Folketoget starter/ slutter ved kirken	Nedleggelse av krans på kirkegården	Presten har spesielle oppgaver
Borgerlig styrt kommune	-.088	.215***	-.028	.138**	.042
KrF har ordfører eller varaordfører	.02	.09	.00	-.06	.07
Prosentvis oppslutning om KrF	.105	.034	-.081	-.013	.120*
Antall innbyggere i kommunen	-.034	.188***	-.041	.173**	.127*

*Signifikant på 10-prosents nivå. ** Signifikant på 5-prosents nivå. *** Signifikant på 1-prosent nivå

Ordfører borgerlig parti: 0=Ordfører tilhører SV, AP, SP eller lokal liste. 1=Ordfører tilhører FrP, Høyre, KrF eller Venstre. Oppslutning om KrF: Kontinuerlig variabel fra 0 % til 36 %. Antall innbyggere: 7-delt variabel med verdier fra <1000 til >50.000

En annen forsker, Jose Casanova, hevder at religion og politikk er blitt sterkere sammenvevet i det siste. I denne artikkelen har jeg undersøkt spørsmålet om det skjer en politisering av religion, ved å se nærmere på data om kommunale feiringer. Vårt empiriske materiale gir liten støtte til antakelsen om at det foregår en politisering av religion på kommunalt nivå. Påstanden er testet på to måter. For det første ved å spørre representanter for kommunene direkte om hvordan religion kommer til uttrykk i nasjonaldagsfeiringen. Jeg har også testet for statistiske sammenhenger mellom politiske faktorer og grad av religiøse innslag. Feiringen av 17. mai oppfattes i stor grad som sivilsamfunnets domene, og kommunene har først og fremst en koordinerende rolle og ansvar for et felles arrangement for hele kommunen. 17. mai-komiteene arbeider fritt og kommunene legger seg i liten grad opp i arbeidet. Medlemmene opptre ikke som representanter for et bestemt politisk parti. Det at komiteene gjenspeiler flertallet i kommunestyret kan tolkes som at komiteene har en demokratisk og folkelig forankring som hever dem over partipolitikken. På nasjonaldagen feirer man de verdiene man opplever som felles og allmenne. Ifølge Elgenius (2011) er den norske nasjonaldagsfeiringen i hovedsak basert på liberale og sekulære verdier.

Kommunens kultursjefer melder at det er lite konflikt omkring religion i feiringen. Mindre enn 5 prosent nevner at det har vært konflikt i forbindelse med religiøse grupper. Heller ikke en statistisk analyse av politiske bakgrunnsvariabler tyder på at det er knyttet polarisering og spenning til temaet. Det er riktignok slik at arrangementer ved kirken er mer utbredt i borgerlige kommuner enn i sosialistisk styrte. Den statistiske sammenhengen er imidlertid ikke sterk nok til at en kan hevde at partipolitiske forhold er bestemmende for kirkens rolle i feiringen. Et mål på Kristelig Folkepartis oppslutning gir ikke sig-

nifikant utslag i analysen, noe som understreker at selv på steder der kristne organisasjoner står sterkt, er religionens rolle i det offentlige liv tonet ned.

Religion blir altså i liten grad tematisert og politisert i forbindelse med lokale feiringer. Det kan ha sammenheng med at man i slike feiringer ønsker å favne om flest mulig. En vellykket nasjonaldagsfeiring er avhengig av massiv oppslutning fra befolkningens side. Det er vanskelig å se at politiske eller religiøse aktører har noe å tjene på å gjøre dette til et konfliktspørsmål. I den grad religion har vært trukket fram i offentligheten er det stort sett av grupper med tilknytning til Human-Etisk Forbund.¹⁷ Human-Etisk Forbund engasjerte seg for eksempel i saken om gudstjenesten i Kråkstad. Dette viser at spørsmål knyttet til religion på den offentlige arena er et felt der beslutningene ikke fattes av politikerne alene. Religion hører primært hjemme i den sivile sfære og blant sivilsamfunnets aktører. På politisk nivå er til og med et religionsprofilert parti som KrF tilbakeholdent med å bringe religion opp i forbindelse med offisielle markeringer.

Norske kommuner har tradisjonelt vært konsensusorienterte. Oppgavene handler i stor grad om å drive skoler, sykehjem og sørge for veier og annen infrastruktur. Politisk konflikt kan gjøre det vanskelig å gjennomføre disse oppgavene effektivt. En annen grunn til at konflikt unngås er at kirken er et samlingsymbol for hele lokalsamfunnet. I små kommuner er kirken en av få institusjoner ved siden av kommunehus og skole. Kirken er ofte den eldste bygningen i lokalsamfunnet og symboliserer historie og identitet.

Den empiriske analysen tyder på at religion i nasjonaldagsfeiringen er et felt som i liten grad er politisert og styrt av politiske forhold. Det er andre faktorer enn partiens fordeling som spiller inn og forklarer at enkelte kommuner gir kirken og prestene en sentral rolle i feiringen.

Dette kan henge sammen med praktiske forhold knyttet til kirkens beliggenhet, prestenes evne til å virke sam- lende og kirkens posisjon i lokalbefolkningen. Religion har alltid vært en del av 17. mai feiringen i norske kom- muner. Noen vil si at feiringen av nasjonaldagen, uansett hvordan det konkret organiseres, har et element av sivil- religion i seg. En streng måte å avgrense sivilreligion på krever at en går inn på hvert enkelt arrangement og leter etter religiøse elementer i taler, sanger osv. Med en slik tilnærming vil en finne betydelig variasjon kommunene imellom. I noen kommuner inngår verken kirke eller prest i det offisielle programmet. I andre er gudstjenesten lagt tett opp til folketoget. Politikerne deltar imidlertid i feir- ringen på flere måter. Som regel er de godt representert i komiteen som planlegger arrangementet, kommunestyret går gjerne foran i toget og ordfører eller andre politikere holder tale for dagen. Et eksempel på sammenkobling av politikk og religion kan være når ordføreren introduse- rer soknepresten som dagens hovedtaler og presten taler om hvordan Gud har bevart nasjonen gjennom historien. Også denne typen direkte kobling mellom religion og politikk finner sted i norske lokalsamfunn uten at det fører til noen form for offentlig debatt. Men dette varierer med den lokale konteksten. Nasjonaldagsfeiringen er et område der religion fortsatt blir akseptert i det offentlige rom. Analysen av kommunale feiringer viser at religion og politikk kan være koblet sammen på subtile måter selv i en sekularisert kontekst som den norske.

Referencer

- Aftenposten 10.05. 2012. „Halvannen million besøk i Oslo Domkirke i fjor“.
- Beckford, James A. 2010. „The return of public religion? A classical as- sessment of a popular claim“. *Nordic Journal of Religion and Society* (2010), 23 (2): 121–136
- Bellah, Robert N. 1967. „Civil Religion in America“. *Dædalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, Winter 1967, Vol. 96, No. 1, pp. 1-21.
- Blehr, Barbro 2000. *En norsk besværlig. 17 maj-firande vid 1900-tales slut*. Nora: Bokforlaget Nya Doxa.
- Botvar, Pål Ketil 2006. „Statskirkemodellen – mellom sivilreligion og nasjonalisme“. I Schmidt Ulla (red). *Endring og tilhørighet. Stats- kirkespørsmålet i perspektiv. KIFO Perspektiv 16*. 2006. Trond- heim: Tapir forlag.
- Botvar, Pål Ketil og Sunniva Holberg 2012. Spørreundersøkelse om kommunens 17.mai-feiring. En dokumentasjonsrapport. *KIFO No- tat 5/2012*. Oslo: KIFO.
- Botvar, Pål Ketil, Sunniva Holberg og Olaf Aagedal (2013): *Nasjonale symboler i Skandinavia 2013*. En dokumentasjonsrapport. *KIFO Notat 2/2013*. Oslo: KIFO.
- Botvar, Pål Ketil 2013. „Folkets svar på terroren. Sosiale, kulturelle og politiske aspekter ved massemonstringene“. I Aagedal, Olaf, Pål Ketil Botvar og Ida Marie Høeg (red) 2013: *Den offentlige sorgen. Mar- keringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brottveit, Ånund, Britt Marie Hovland og Olaf Aagedal 2004. *Slik blir nordmenn norske. Bruk av nasjonale symbol i eit fleirkulturelt samfunn*. Oslo: Unipax
- Casanova, Jose 1994: *Public religions in the modern world*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Elgenius, Gabriella 2011. *Symbols of Nations and Nationalism. Celebra- ting Nationhood*. London: Palgrave Macmillan.
- Fri Tanke 13.05.2013. „Fortsatt gudstjeneste midt i 17. mai-toget på Kråkstad“. Fri Tanke Nettutgaven (http://fritanke.no/index.php?page=vis_nyhet&NyhetID=9123).
- Habermas, Jürgen 2006. „Religion in the Public Sphere“. *European Journal of Philosophy*, Volume 14, Issue 1, 2006:1–25.
- Høeg, Ida Marie 2013. „Folkekirken som sorgfellesskap. Den norske kirkes svar på 22. Juli“. I Olaf Aagedal, Pål Ketil Botvar og Ida Marie Høeg (red) 2013. *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 2013: 1 Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livs- syns politikk. Oslo: Kulturdepartementet.
- Voas, David and Rodney Ling 2010. „Religion in Britain and the Uni- ted States“. In Park, A., Curtice, J., Thomson, K., Phillips, M., Clery, E. and Butt, S. (eds.) *British Social Attitudes: the 26th Report*, pp. 65-86. London: Sage.
- Warburg, Margit, Signe Engelbreth Larsen og Laura Maria Schütze (red) 2013. *Civilreligion i Danmark. Ritualer, Myter og Steder*. Kø- benhavn: Forlaget Univers.
- Aagedal, Olaf 1997. „Norge i rødt hvitt og blått. Om bruk av nasjonale symbol og ritual“, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 502-528.
- Aagedal, Olaf 2013. „Sørgjested og kamplass. Stortorget og Oslo domkyrkje etter 22. juli“. I Olaf Aagedal, Pål Ketil Botvar og Ida Marie Høeg (red) 2013. *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aagedal, Olaf 2014. „Religion og nasjonaldagsfeiring“. I Hans M. Bringeland og Nils Gilje (red): *Religionen og verdigrunnlaget for samfunnet. Studier til grunnlovsjubileet 2014*. Oslo: Vidarforlaget.

Noter

1. Ca. 75 prosent av befolkningen er medlem av Den norske kirke (Dnk).
2. Det såkalte Stålsett-utvalget, oppkalt etter sin leder Sturla Stålsett, la i januar 2013 fram utredningen „Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk“, NOU 2013:1. Utvalget var bredt sammensatt av representanter for ulike tros- og livssyns- samfunn og de politiske partiene. Endringen av kirkeordning var utgangspunktet for at utvalget ble nedsatt.
3. Kjell Magne Bondevik ledet i 1997 til 2000 en regjering av partiene Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Venstre. Fra 2001 til 2005 ledet han en regjering basert på Høyre, Kristelig Folkeparti og Ven- stre.
4. Undersøkelsen ble gjennomført som en web-enquête til kultursjefer i Norges 429 kommuner i perioden mai til juli 2012. Vi fikk svar fra 47 prosent av kommunene. Svarfordelingen er omtrent den samme i alle deler av landet. Mellomstore kommuner er noe overrepresentert i forhold til små og store kommuner. Respondentene er likt fordelt på kjønn. De fleste er mellom 40 og 60 år.
5. 22 prosent eller 94 av i alt 429 norske kommuner har under 2000 innbyggere. I alt har Norge 2900 barneskoler eller kombinerte barne- og ungdomsskoler. Dette gir et gjennomsnitt på 7 per kom- mune. 100 kommuner har over 20.000 innbyggere.
6. Dette er 17. mai-program for Oppegård kommune for 2014. Bare hovedarrangement i sentrum av kommunen presenteres. Underteg-

- nede bor i kommunen og har gjort et lite feltarbeid i forbindelse med 17. mai-feiringen i 2014.
7. Et skumparty består av musikk, dans og skum. Maskiner sprøyter skum over de dansende, mens en DJ introduserer musikken.
 8. Den politiske deltakelsen gjenspeiler fordelingen i kommunestyret. Det konservative Høyre oppnådde 48 prosent av stemmene ved valget i 2011 og fikk dermed flertall i kommunestyret.
 9. På en vanlig søndag deltar ca. 2 prosent av befolkningen på gudstjenester i Den norske kirke.
 10. Ved Preståsen skole er det gudstjeneste kl. 10.30. Deretter stiller toget opp bak kirken og går til skolen. Det har også vært avholdt gudstjenester andre steder i kommunen. I tillegg har det vært holdt andakt utenfor en av skolene på 17. mai.
 11. Ved feiringen i Siggerud har toget ikke gått inn i kirken, men bare blitt stående utenfor for å høre på presten og barnekoret. Siggerud er et lokalsamfunn med ca. 1500 innbyggere og har en kirke, en skole, et skolekorps og et idrettslag.
 12. En nesten like stor andel av respondentene vet ikke hva de skal svare på dette spørsmålet. Dette kan ha sammenheng med at de ikke har oversikt over hva som skjer på lokale arrangementer utenom fellesarrangementet. En annen forklaring på vet ikke-svarene kan være at prestens oppgaver varierer fra år til år.
 13. „Religiøse grupper“ er ikke definert i undersøkelsen. Det kan dermed både innbefatte kristne og andre religiøse grupper. I enkelte kommuner vil dette assosieres med markante lavkirkelige grupper og medlemmer av frikirkemenigheter.
 14. En multivariat analyse gir som resultat: Borgerlig styre Beta .17, antall innbyggere Beta .13.
 15. Kommunestørrelse og borgerlig styre er positivt korrelert (Pearsons r .32). 81 av 204 kommuner i vår undersøkelse har ordfører fra et av de borgerlige partiene.
 16. KrF-oppslutning: Beta .11.
 17. Dette er en ikke-religiøs livssynsorganisasjon som arbeider for livssynsfrihet, inkludert retten til frihet fra religion.